

рата. Ова питања се морају имати у виду када се изучава тематика ослободилачког рата и социјалистичке револуције у Југославији.

Кадровска национална политика КПЈ у току рата и револуције заслужује свестрану и дубоку анализу. Најкраће казано, кадровска политика КПЈ у току рата била је класна, јединствена и добра. То значи да су бирани најспособнији и провјерени кадрови који су доказали да су класно одређени и способни. Таквим кадровима су и повјеравани најодговорнији војни или политички задаци у току рата, без обзира на њихову националну припадност. Такав приступ, тј. класни, примијенио је и Станишић у својој

књизи Кадрови револуције. Књига Станишића није никакво пребројавање нити лицитирање учешћа Црногораца у ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији у Југославији. Историјска наука не познаје уравниловке. Ослободилачки рат и социјалистичка револуција није био исте јачине и снаге и свим крајевима Југославије. Али он је јединствен, југословенских и свих југословенских народа и националних мањина. Према томе, књига Милије Станишића је резултат поштеног и научног приступа изучавању кадровске политике КПЈ у току рата.

Јован Р. Бојовић

ВАСИЛИЈЕ Ђ, КРЕСТИЋ, СРПСКО-ХРВАТСКИ ОДНОСИ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕЈА 1860—1873. СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Народна књига, Београд 1984, стр. 280.

Аутор ове књиге, др В. Крестић, редовни професор историје југословенских народа у новом веку на Филозофском факултету у Београду и дописни члан САНУ, спада у ред најистакнутих српских историчара, који се већ више од две деценије с успехом бави изучавањем историје наших народа. Привукао је пажњу већ својим магистарским радом, *Seljački nemiri u Hrvatskoj i Slavoniji 60-tih godina XIX veka* (*Zbornik Historijskog instituta JAZU, V, 1964*). Његова докторска дисертација *Хрватско-угарска нагодба 1868. године* (посебно издање Одељења друштвених наука САНУ, књ. 65, 1969) била је афирмативно оцењена не само од југословенске него и од стране научне критике. Његова *Историја српске штампе у Угарској 1791—1914*. (издање Матице српске, 1980) оцењена је као пионирско дело и од наше и од стране критике. Његове студије о Србима у Хрватској, објављене у *Историји српског народа* (издање Српске

књижевне задруге), такође су запажене.

Ова нова Крестићева књига представља збирку његових студија, расправа и чланака о српско-хрватским односима и југословенској идеји у раздобљу од пада Баховог апсолутизма и увођења уставног поретка у Хабсбуршкој Монархији (1860) до ревизије хрватско-угарске нагодбе (1873). Већина ових текстова објављена је у току последњих десетак година у нашим научним часописима и зборницима, али су за ову књигу допуњени новим истраживањима. Раздобље од ових 13 година врло је динамично и пуно значајних политичких збивања и код Срба и код Хрвата и у њиховим међунационалним односима. У предговору аутор је истакао да су текстови у овој књизи претежно политичког садржаја и да немају свеобухватни карактер. Тако, намерно је остављено приказивање међунационалних односа у Хрватској, који ће бити обрађени у посебној

књизи, у *Историји Срба у Хрватској*, коју аутор припрема и која ће такође представљати пионирски рад у нашој историјској наци.

У првој студији у овој књизи аутор приказује и оцењује југословенску политику кнеза Михаила за време његове друге владавине (1860—1868). У нашој ранијој историографији о овом српском владоцу писало се већином без довољно критицизма. Др Крестић није пао у ову погрешку, него је и о њему расправљао објективно, указујући и на колебања и лутања у његовој толико хваљеној спољашњој политици. Исто тако о Илији Гарашанину, Михаиловом дугогодишњем министру и најближем сараднику, о коме се раније писало већином у суперлативима, расправља критички. „Околности су још увек биле такве да Гарашанин није много одмакао од идеја изнетих у *Начертанију*. Он је био свестан да мала Србија не може очувати своју самосталност, али није тражио излаз у јужнословенској државној заједници, већ у проширењу Кнежевине“. Аутор је посветио пажњу акцијама Штросмајера, Фрање Рачкога, Мате Мразовића, Људевита Гаја, Имбра Игњатијевића Ткалца, Антонија Орешковића и Матије Бана на успостављању међунационалних веза и односа за време друге владавине кнеза Михаила до аустро-пруског рата (1866). обухватајући истовремено и међународни положај Србије у сплету талашње велике европске политике. Темелјан зналац историје Хабсбуршке Монархије, аутор је оштро сагледао супротности између владајућих класа Беча и Пеште, с посебним освртом на српске везе са мађарском емиграцијом и на Кошутов пројекат о Дунавској конфедерацији. Аутор је посветио нарочиту пажњу састанку између кнеза Михаила и грофа Андрашија у Иванки у другој половини 1867. После тога састанка дошло је до великог заокрета у спољној политици Србије уопште, до Гарашаниновог пада и до наглог преокрета у српско-хрватским односи-

ма, које аутор анализира и тумачи са много нових појединости.

Питању припадности Срема, једном од најосетљивијих питања у историји српско-хрватских односа, посветио је аутор посебну студију у овој књизи. Питање Срема постало је актуелно већ на Мајској скупштини 1848. године: да ли ће Срем припасти Хрватској или Војводини? Тада је одлучено да Срем припадне Војводини, али је Мајска скупштина изјавила да „политички савез Војводине српске с Троједном Краљевином (...) на темељу слободе и савршене једнакости признаје, с тим да се условија овога савеза на истом темељу израде и у живот проведу“. У XI чланку закона Хрватског сабора из 1848. одређено је да „новоустројена Војводина српска“ ступи у „ближи савез“ са Троједном Краљевином. Са тим компромисним решењем био је сагласан и хрватски бан Јосип Јелачић, који је желео да буде на челу уједињених круновина Хрватске, Славоније, Далмације, Војводине и Војне Границе. Тако је Срем, на основу патента цара Фрање Јосифа од 18. XI 1849, постао саставни део Ваховег „Српске Војводине“. У том саставу Срем је остао све до пада Ваховог апсолутистичког режима, када је „Српска Војводина“ укинута царским декретом од 27. XII 1860. Највећи део ове покрајине прикључен је Угарској, а Срем је постао саставни део Хрватске. Аутор с разлогом констатује: „Цепљајући територију Војводине додељивањем једног њеног дела Угарској, а другог Хрватској, односи између Срба и Хрвата из основа су били поремећени. Питањем припадности Срема Беч је успео да завади Хрвате и Србе, па су они, не налазећи правог кривца, почели узајамно да се оптужују и све више да се свађају и мразе“.

До поновног зближења између Срба и Хрвата у Срему дошло је тек 1867, када је Хрватски сабор прогласио „хрватски или српски“ језик за службени језик у Троједној Краљевини, и када је донео историјску одлуку да је српски народ „истоветан и равноправан“

са хрватским народом. До заједничке борбе против унионистичког режима бана Левина Рауха дошло је и у Срему захваљујући у првом реду Јовану Суботићу, који је стајао на челу српске опозиције, и Јанку Томбору, вођи хрватских народњака у Срему. У досадашњој историјској литератури Суботићева позитивна политичка улога није била довољно уочена; аутор је пронашао и цитирао и некоје карактеристичне песме, које су се певале по Срему, а које такође сведоче о Суботићевој популарности у народу. На посланичким изборима, који су у Срему обављени 14. XII 1867, у неким местима у присуству војске, изабрано је пет народњака (међу њима Јован Суботић и Михаило Полит-Десанчић), а само два униониста. У осталим хрватским жупанијама народњаци су постигли укупно свега девет мандата, тако да су већину мандата (52) однели унионисти. Аутор је разлогом претпоставља: „Да је Народна странка у целини била онако организована и вешто вођена као у Срему, тешко је претпоставити да би унионисти успели, примењујући чак и најбруталнија средства, да јој нанесу тако тежак пораз. У том пак случају и нагодба са Угарском испала би другачија и више би одговарала националним интересима Хрватске од оне коју су, без присуства народњачке опозиције, склопили Раухови унионисти“. Посланици Народне странке су демонстративно иступили из Сабора на челу са Јованом Суботићем и Фрањом Рачким. Иступајући из Сабора, Суботић је — у име своје и својих другова — прочитао једну колективну изјаву, којом је енергично протествовао против свих закључака „овог на протууставном и незаконитом темељу састављеног сабора“, против октроисаног изборног реда, на основу којег је овај Сабор изабран, и нарочито „против подређења Троједне Краљевине под Краљевину Угарску“.

Крстићева расправа *Хрватске странке и Уједињена омладина српска* има пионирски значај, јер о овој сложеној теми до данас

није посебно писано. И поред свога наслова, Уједињена омладина српска стварно није била хомогена и јединствена, него се делила на десницу, центар и левицу. Десница, под вођством Владимира Јовановића, била је уско-српска, националистичка. Центар, са Светозаром Милетићем на челу, био је југословенски оријентисан. Левица, под руководством Светозара Марковића, била је револуционарна, социјалистичка. Тадашње хрватске политичке странке и групације такође нису биле хомогене и, према томе, нису ни могле заузети према покрету Омладине јединствен став. Одлучни противници били су унионисти, који су према Омладини, одмах у почетку, заузели изразито непријатељски став. Аутор је то оштро уочио: „До нарочитог изражаја дошло је то 1867, када су се многи омладинци Срби, и њихови симпатизери Хрвати, пре свега из Срема, али и из других крајева тадашње Хрватске, припремали на пут у Београд, где су желели да присуствују Преображенској скупштини Уједињене омладине. Тада су од Хрватске дворске канцеларије и од Намесничког већа предузете све мере да се хрватским грађанима онемогући одлазак у Србију. Унионисти су се уплашили да ће се београдска омладинска скупштина претворити у неку општу јужнословенску политичку демонстрацију против Монархије и дуализма“. Обавештени да је Омладина ухватила корена нарочито у Срему „унионисти су предузели све мере да је онемогуће и да на самом почетку сузбију све њене политичке акције“.

О ставу праваша према Омладини нема конкретних података, али је аутор на основу постојећих веродостојних индиција с разлогом претпоставио да је њихов став морао бити изразито непријатељски: прво, због питања припадности Босне и Херцеговине, у коме су се сукобљавале претензије и једне и друге стране; друго, због супротних ставова праваша и народњака према основним идејама смерницама Омладине.

Став Народне странке у Хрватској према Омладини био је врло сложен. Аутор је оштро учио оно што их је међусобно спајало и повезивало: у Омладини „Народна странка видела је нову политичку снагу, колико полетну толико и борбену, нимало спремну да прихвати дуализам и подређену улогу словенских народа, коју је тај систем предпостављао“. У почетку је Rozog, главни орган Народне странке, поздравно формирање Омладине и пожелео јој успехе у раду. Међутим, када су омладинске дружине почеле да ничу и у Хрватској (чак и у самом Загребу основана је дружина *Звезда*), Rozog је заузео противнички став. Сасвим другачије поступио је задарски *Narodni list*, орган Народне странке за Далмацију: пружио је пуну моралну подршку задарској омладинској дружини *Првенац* и објављивао радове самих омладинаца у своме додатку. Према веродостојном сведочанству Лазара Томановића, једнога од иницијатора и организатора Омладине у Далмацији, карактеристична је ова епизода, коју је он забележио у својим успоменама: „Кад сам почео купити по примору чланове Српске Уједињене Омладине, пошао сам код д-ра Миха Клаића најугледнијег првака Народне странке. Он се одма радо уписао и чланарину ми дао...“ Став народних првака према Омладини ни у Далмацији није био јединствен. Док је Михо Клаић, стојећи на југословенским позицијама, заузео позитиван став, докле је Миховил Павлиновић од почетка са негодовањем посматрао и оцењивао и активност Омладине у Далмацији.

Студија *Југословенска политика Јосипа Јурја Штросмајера* обухвата његову политичку активност од 1860. до 1873. године, до ревизије хрватско-угарске нагодбе, с овим образложењем аутора: „Став Штросмајера према том новом политичком смеру Народне странке о начину решавања источног и јужнословенског питања, у којем је Београду супротстављен Загреб а српској влади и Србима нова

народњачка влада и Хрвати, до данас је остао непознат, јер бискуп га нигде није осудио, али га није ни одобрио. Незадовољан резултатима који су поситгнати ревизијом хрватско-угарске нагодбе, он се после 1873. године повукао из политике. Тиме престаје и наше даље интересовање за бискупово југословенство, јер нам је био циљ да то југословенство прикажемо у раздобљу Штросмајеровог активног бављења политиком“.

Међутим, и после 1873. године, када више није долазио на седнице Хрватског сабора, чији је вирилни члан по своме положају био до смрти (1905), Штросмајер је и даље остао присутан у политичком животу Хрватске. Он је веровао, донекле, у могућност уједињења југословенских народа „у федералисану Аустрију“ до ревизије хрватско-угарске нагодбе (1873). Међутим, после наметнуте ревизије Штросмајер је изгубио и последње илузије и приступио састављању свог новог програма о федеративној Југославији изван оквира дотрајале Хабсбуршке Монархије. У нашој књизи *Strosmajer i jugoslovensko pitanje* (Нови Сад 1976) ми смо покушали да детаљније обрадимо ову сложену проблематику.

У студији *Срби и ревизија хрватско-угарске нагодбе 1873. године* аутор је, на основу својих архивских истраживања, подигао завесу са политичке позадине припремања и настанка ревизије Нагодбе са посебним освртом на развој српско-хрватских односа: „Док је Нагодба на те односе деловала позитивно, јер су и она сама а и дуалистички систем, уведени аустро-угарском нагодбом 1867, подједнако запретили и Србима и Хрватима, па су се они пред заједничком опасношћу међусобно тешње повезивали, ујединили и занемарили готово све раније неспоразуме и супротности — ревизија је то јединство у великој мери разбила. Према томе, Нагодба је деловала на Србе и Хрвате као интегрисући, а ревизија као дезинтегрисући чинилац...“ Аутор је осветлио новом светлошћу план Бењамина Кала-

ја, аустро-угарског генералног конзула у Београду, о разбијању јединства Срба и Хрвата. Ревизија Нагодбе — закључује аутор — „довела је у сукоб две државне идеје, две националне мисли, које су се узајамно искључивале (...) Судаћи по далекосежним последицама које је проузроковала, ревизија Нагодбе представља једно од најкрупнијих размеђа у новој историји Срба и Хрвата“.

Својом студијом *Војна граница у национално-ослободилачким плановима Срба и Хрвата 1866—1873.* аутор је превазишао све оне који су пре њега писали о овој тематици. Он се, између осталог, критички осврнуо и на покушај да се ови планови обележе тобоже као „сепаратистички“ и дао ово образложено објашњење: „Треба имати у виду да је територија Војне Крајине исто толико српска колико и хрватска и да без подједнаког познавања историје оба народа не може бити праве историје. У сваком случају „сепаратистичке“ тежње Срба из Крајине нису проистекле као резултат подстицања војничких и дворских кругова (...) Једноставно је реч о ставу који је извирао из националних циљева и тежњи Срба. У Граници, не само хрватској већ и угарској, Срба је било толико да су могли помишљати и на стварање једне посебне аутономне области, којој су одувек тежили“. У овој студији аутор се задржао и на одјеку и утицају устанка у Пољској на снажење револуционарног расположења граничара, и на акцији италијанских револуционара међу граничарима у рату 1866. године против Аустрије, и на начину развојачења граничара који је изазвао незадовољство у Војној граници, и на неуспеху тадашње српске и хрватске политике, која у том историјском тренутку није искористила „известан војнички потенцијал Границе“. Према ауторовом убедљивом објашњењу „неуспеси се могу правдати несклоношћу великих сила да се источно питање реши оруж-

јем, бунама и устанцима заинтересованих балканских народа“. Најзад, „Срби и Хрвати нису искористили Границу за своје националне циљеве ни стога што у последњој фази њеног постојања још нису у свему били способни, нису дорасли да остваре тако значајан национални задатак, о којем су толико маштали, планирали па и енергију трошили“. Остваривање тога великог задатка морало је бити одложено за повољнија времена, када за то буду сазрели одговарајући услови.

Крстићева књига резултат је вишегодишњих истраживања у угословенским и страним, нарочито бечким и пештанским историјским архивима, институтима и библиотекама. Добро је урадио што је обилато користио и нашу и страну штампу и периодику, и што је зналачки конфронтирао режимску и опозициону штампу, на чијим су се страницама водиле оштре борбе мишљења у овом важном временском раздобљу на прекретници између два доба и два света.

Уверени смо да ће др Крстић наставити с изучавањем ове сложене проблематике и да ће у својим новим књигама приказати историјски развој српско-хрватских односа и југословенске идеје у даљим раздобљима, од 1873. до 1918. године, до стварања заједничке југословенске државе. Нема сумње, и ту ће се наићи на читав низ неуралгичних питања, о којима постоје супротна мишљења међу историчарима, али ће можда баш ова сагледавања и критичка разматрања спорних проблема допринети продубљивању и свестранијем осветљавању свих ових контроверза и прокрчити пут ка утврђивању историјске истине. У сваком случају, др Крстић је овом својом књигом поново потврдио да је данас један од најбољих зналаца и интерпретатора ове сложене проблематике у југословенској историографији.

Др Коста Милутиновић